

ԿԱՆԱՆՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԱՏՐ- ՊԱՏԱԿԱՆՈՒՄ

I

Պարսկահայերի ընկերութիւնների շարքում պատուաւոր և աչքի ընկնող տեղ է բռնում Թաւրիզի կանանց բարեգործական միացեալ ընկերութիւնը, որ նշանակալից դեր է խաղացել Ատրպատականի հայերի ցաւոտ կեանքում և ունի ամբողջ 16 տարուայ պատմութիւն:

Այդ ընկերութիւնը դեռ երեք տարի առաջ ներկայացնում էր իրարից բոլորովին բաժան, թէև՝ նպատակներով նման, երկու ընկերութիւններ, որոնք կրում էին տարբեր անուններ.— «Թաւրիզի կանանց բարեգ. ընկերութիւն» և «Ատրպատականի կանանց բար. ընկերութիւն»: Դրանցից ամեն միւնը, մինչև միութիւնը, ունի իր առանձին պատմութիւնը և ուրոյն գործունէութիւնը. կանգ առնենք այդ գործունէութիւնների վրայ առանձին-առանձին:

Սկսենք «Թաւրիզի կանանց բար. ընկերութիւնից» որին պատկանում է առաջնութեան պատիւը:

Ե՞րբ և ի՞նչ պայմանների մէջ է ծնուել այդ ընկերութիւնը:

Ընդհանուր խաւարի աշխարհում բացառիկ տեղ չէր բռնում և Թաւրիզը, որը համարւում է Ատրպատականի մտաւոր կենտրոնը: Թաւրիզում նոյնիսկ բացակայում էին տղայոց կանոնաւոր դպրոցներ, իսկ աղջիկների կրթութեան մասին չէր մտածուի: Մեծ թուով մանուկներ, թէ աղջիկ և թէ տղայ, մնացել էին փողոցում անկիրթ, անուսում, և մեծանում էին անգիտակից դէպի իրանց շրջապատող երևոյթները, ընդհանրապէս դէպի կեանքը:

Այդ հանգամանքը մի կողմից, ճշովկասում և Կ. Պոլսում յարաճուն և գործունեայ նպաստամատոյց ընկերութիւնների բարերար գոյութիւնը, որոնք անշուշտ նոր գրգիռ և ազդուութիւն էին սփռում ամենուրէք», միւս կողմից, միտք է յղանում Թաւրիզում փոքրաթիւ կանանց մէջ նման ընկերու-

Թիւն ձեռնարկել, որը անուանուած է «Թաւրիգի կանանց բարեգործական ընկերութիւն»։ Այդ ընկերութիւնը թէև հիմնուել է 1890 թուին, բայց որոշ կազմակերպութեան բնաւորութիւն է ստացել յաջորդ տարին, 1891 թ. օգոստոսի մէկին, Ստեփանոս եպ. Մխիթարեանի օրով և նրա հաստատութեամբ։

Ընկերութեան ղեկավարները ձեռնարկում են գործը միայն ունենալով մօտ 130 թուական դրամագլուխ. մի չնչին գումար։ Բայց այդ հանգամանքը չի յուսահատեցնում նրանց, այլ լցուած լինելով հաւատով դէպի սկսուած գործը, ձգտում են աւելի ու աւելի ընդարձակել, հաստատուն հիմունքների վրայ դնել և լայն չափով օգտակար լինել ժողովրդին։ Առաջին տարում ընկերութիւնը ունէր 32 անդամուհիներ և միմիայն նըպաստում էր Լիւաւա Թաղի օրիորդաց դպրոցին՝ տալով 12 աշակերտուհու համար հագուստ և դասական առարկաներ։ Այդ է միայն եղել 1891—92 ուսում. տարուայ նրա գործունէութիւնը. աւելին էլ հնարաւոր չէր անել, քանի որ ընկերութեան նիւթական միջոցները չէին թոյլ տալիս, ընկերութիւնը դեռ գտնուում էր անկերպարան և երբեմն վիճակի մէջ։

Յաջորդ 1893/4 ուսումնական տարում ընկերութիւնը մի քայլ առաջ է գնում. նա կարիք է զգում բանալ «չքաւոր աշակերտուհիների համար» կար ու ձևի արհեստանոց, հոգալով և նրանց հագուստը։ Առաջին տարում արհեստանոցում ունենում են 10 աշակերտուհի, իսկ Լիւաւայի դպրոցում ձրիավարժ աշակերտուհիների թիւը հասցնում են 30-ի։

Ընկերութիւնը դեռ իր սկզբնական շրջանում որոշ ուշադրութիւն է գրաւում և վայելում է թէ պարսկահայերի և թէ կովկասահայերի համակրանքը, ստանում է և զգալի նիւթական աջակցութիւն։ Այդ հանգամանքը աւելի խրախուսում, հոգի և կեանք է տալիս ընկերութեան ղեկավարներին. նրանք աւելի ընդլայնում են իրանց գործունէութեան շրջանը և աւելի գօտեպնդուած նետում են գործելու ասպարէզը։

Վրայ են հասնում 1894, 95 թուականները, ցաւի և ցամաք տարիները։ Այդ այն սև տարիներն էին, երբ բռնակալութեան Թափած արիւնը Տաճկահայաստանում յորդ գետեր էր կազմել, երբ ամբողջ հայ ժողովուրդը տնջում էր և անխիղճ տէրութիւնը ձգտում էր միանգամայն բնաջինջ անել մի ամբողջ ժողովուրդ։ Ահա այդ տարիներն էր, որ բովանդակ Վասպուրականը կամաց-կամաց հիւժուում, դատարկւում էր։ Նւ նրանք, հայերը, սրտի ցաւով թողնում են իրանց հայրենի երկիրը, որի հետ կապուած են այնքան քաղցր և միևնոյն ժամանակ նուիրական յիշողութիւններ, թողնում, և գլխիկոր և

սար գարդը կրծքներում թաղած, հեռանում են, չլուծ են դէպի հեռու, օտար երկիրներ: Այդ թշուառների մի երկար շղթայ էր:

Ատրպատական էլ որպէս ապաստան հանդիսացաւ այդ թշուառների համար: Ատրպատականի համարեալ բոլոր մասերումն էլ կային գաղթականներ: Անհրաժեշտ էր նրանց հովանաւորել, յարմարութիւններ տալ ապրելու և գէթ օտարութեան մէջ մի բոպէ մոռացնել տալ նրանց մեծ վիշտը: Եւ ինչքան գործ կար նրանց վերաբերմամբ անելու: Անխուսափելի կարիք էր զգացւում մի ընկերութեան, մի մարմնի, որ իր վրայ վերցնէր գաղթականներին խնամելու պատասխանատու գործը: Ահա այդտեղ ասպարէզ է գալիս «Թաւրիզի կանանց բարեգործական ընկերութիւնը» և վերցնում է այդ գործի ծանրութեան մեծադոշն բաժինը իր վրայ, որով և բացւում է նրա համար գործելու լայն և նուիրական ասպարէզ:

Այդ պատասխանատու պաշտօնից պատուաւոր կերպով դուրս գալու համար անհրաժեշտ էր անշուշտ նիւթական մեծ օժանդակութիւն: Այդ հանգամանքի վրայ է հրաւիրում ընկերութիւնը հայ ժողովրդի ուշադրութիւնը և ձեռնարկում է հանգանակութեան և նրա կոչը չի մնում «ձայն բարբառոյ յանապատի»... այնպէս որ ընկերութիւնը հնարաւորութիւն է ունենում բաւարարութիւն տալ գաղթականների գէթ անհրաժեշտ պէտքերին:

1896—97 թուին Վասպուրականի գաղթականների վրայ աւելանում են նաև Ղոթուրի և Վառ գիւղի հայերը. և ընկերութիւնը հարկ է համարում մարդ ղրկել թէ Սալմաստ և թէ Սոյ, որպէսզի տեղն ու տեղը ուսումնասիրուի ամեն ինչ և այնպէս հոգան նրանց կարիքները:

Ընկերութիւնը ոչ միայն իր շրջանում օգնել, նպաստել է գաղթականներին, այլև 4767 ղուան (105 օսմ. ոսկի) ուղարկել է գերապատիւ Իզմիրլեան պատրիարքին, իհարկէ, էլի տաճկահայոց օգտին:

Այդ ժամանակ միայն հիմք է դրւում մանկապարտէզի (1896), նպաստ է յատկացւում գոյութիւն ունեցող դպրոցներին:

Զմուռնանք ասել, որ 1895 թուին ընկերութիւնը բացեց գորգի գործարան, ուր աշխատանք էր տրւում աղքատ կանանց, բայց հէնց սկզբնական շրջաններում նկատուեց թէ ուրիշների կողմից, և թէ ինչպէս փորձով տեսաւ նաև ընկերութիւնը, որ գործարանը առանձին օգուտ չի տալիս, այն ինչ պահանջում է մեծ ծախս և աշխատանք, ուստի ստիպուած փակեցին: Թաւրիզում մանաւանդ կան այնպիսի գորգի գործարաններ թուր-

բերի մէջ, որոնք դրուած են շատ լաւ հիմքերի վրայ և տալիս են գեղեցիկ ապրանք. դրանց դէմ երբէք հնարաւորութիւն չէր ունենայ մրցելու ընկերութեան գործարանը:

Անցնում են «աղէտի օրերը», ընկերութիւնը իր ուշադրութիւնը կենտրոնացնում է կրթական գործի վրայ: Նա աւելի ընդարձակում է կար ու ձևի արհեստանոցը և մանկապարտէզը աւելի հաստատուն հիմունքների վրայ դնում: Բացի այդ՝ ընկերութիւնը աչքը յառում է աւելի հեռուն, դէպի գաւառները, ուր այնքան անհրաժեշտ են խնամող և փայփայող ձեռներ և ուր 1898/9, 1899—1900 ուսումնական տարիներում հնարաւորութիւն է ունենում Աղաղան (Ղարաղաղ) Դիզաթաքէ (Բարանդուզ), Իքի-աղաջ (Ուրմի), Բաբառու (Բարանդուզ) և Ռահվա (Ուրմի) գիւղերում: Հինգ պլպլացող ճրագներ ամենախուլ անկիւններում: Այդ արդէն մեծ առաջադիմութիւն էր կանանց ընկերութեան համար և գրաւական նրա յարաճուն եռանդի:

Բացի իր սեփական հաստատութիւններից, ընկերութիւնը միշտ էլ աշակերտութիւնների հագուստ հոգացել է, նպաստ է տուել Լիլաւայի դպրոցին, Մուժումբարի և Արամեան դպրոցներին:

Յաջորդ 1900—1901 ուսումնական տարում ընկերութիւնը գոյութիւն ունեցող հաստատութիւնների վրայ աւելացնում է միայն մի դպրոց—Մարաղա քաղաքում: Այնտեղ արդէն կազմուած էր կանանց ընկերութիւն, որ համարւում էր Թաւրիդի բար. ընկերութեան ճիւղը: Այդ թուին կազմալուծւում է ընկերութիւնը և նրա դրամագլխով (500 թուման), և աւելացնելով ընկերութեանը գանձարանից 100 թուման բանում է երկսեռ դպրոց:

Ընկերութեան այդ վեց հիմնարկութիւնների մէջ սովորելիս են եղել 170 աշակերտներ և աշակերտութիւն: Այդ թիւը, պիտի ասել, որ գաւառների, այդ խուլ-մոռացուած անկիւնների համար անշուշտ փոքր չէ:

Ընկերութիւնը մի կողմից ձգտում էր աւելի ընդլայնել իր գործունէութեան ասպարէզը, միւս կողմից աշխատում էր ձեռք ձգել նիւթական խոշոր օժանդակութիւն, դրամական մեծ գումար, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենայ եղած հիմնարկութիւնները աւելի ամուր և հաստատուն հիմունքների վրայ դնել: Եւ այդ նրան աջողուեց: Ընկերութիւնը իր գործունէութիւնը սկսել է մի անշաշն (130 թ.) դրամագլխով և սակաւաթիւ անդամութիւններով, իսկ այժմ ունի իսկապէս խոշոր դրամագլուխ և մասնակցողների ստուար թիւ: Մանաւանդ աչքի

առաջ պիտի ունենալ այն, որ նրա նիւթական աղբիւրը կազմում են անդամուհիների տնդամալճարները, հանդէսներից, տօնածառից ստացուած դրամը և զանազան պատահական նուէրներ: Դրանցից միայն առաջինն է յարատեւ, մշտական. միւս միջոցների վրայ անպայման վստահել անկարելի է: Ուրեմն տարեկան ծախսը ծածկելու և դրամագլուխն աւելացնելու համար միմիայն պիտի յենուել անդուլ աշխատանքի և ընկերութիւն դեկավարների ջանքերի վրայ: Եւ իսկապէս ընկերութիւնը աշխատել է. այդ երևում է հետեւեալ թուերից:

Մուտք		Ելք		Դրագլուխ տար. անդ.		մշտ. անդ. պտտ. անդ.	
1891/ 92 ուս.	տ 2011 դ.	779 դ.	1232	32	—	—	—
1900, 901	»	29117	» 31,709	» 78475	60	36.	8*)

Նկատենք, որ պատուաւոր և մշտնջենական անդամներ կարող են ընդունուել և տղամարդիկ. և իսկապէս պատուաւոր անդամների մեծ մասը տղամարդիկ են: Այդ անդամները շատ մեծ չափով նպաստել են ընկերութեանը թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյական աջակցութեամբ: Այդ անձնաւորութիւնների ջանքերի շնորհիւ է որ ընկերութիւնը արժանացաւ վեհափառ Շահնշահ Մուզաֆէր-էդդինի բարձր շնորհին և ուշադրութեանը ու ընդունուեց նրա հովանաւորութեան տակ:

Ահա այդ Ֆէրմանը:

Ամենակարող Աստուծով ծագեց յաղթութեան ու փառքի աստղը և Ամենակալի օգնութեամբ Շահութեան կնիքն ստացաւ Մուզաֆէր-էդդին Շահը:

Որովհետեւ շարունակ մեր արքայական փափաղն է եղել տարածելու բարին ու զեղեցիկը և քաջալերելու այն անձանց, որոնք ձեռնամուխ են լինում նմանօրինակ դործերի, այս առթիւ Թաւրիզի հայուհեաց բարեգործական ընկերութիւնը աղերսարկու եղած լինելով առ ոտն օրհնեալ գահոյից ընդունելու յիշեալ ընկերութիւնը մեր արքայական (սուրբ անձնաւորութեան) պաշտպանութեան տակ, ուստի ցոյց տալու համար մեր համատարած շնորհը բարձր տէրութեան բոլոր հպատակներին, թազաւորական այս լուսաճաճանջ Հրովարտակի ծագմամբ այդ ընկերութիւնը Մեր հովանաւորութեան ներքոյ ընդունելով, հրամայում ենք, որ այս առաճձիճ շնորհի պատճառով մեծարուի և յոյս ունենայ Մեր ողորմածութեան վրայ: Շէվվալ ամիս. 1318.

Ֆէրմանը կրում է նաև Աթաբէգ-Ազամ Սադրազամի և

*) Տարեկան անդամուհի դրուողը տալիս է 4 բուրլի, մշտնջենականը միանուագ 50 բ. իսկ պատուաւոր անդամ լինելու համար՝ նայած՝ թէ ի՞նչ չափով աջակցութիւն ցոյց են տալիս ընկերութեանը:

Մուշիրը-Դովլէի կնիքները: Վեհափառ Շահնշահի այդ առանձին շնորհը շատ թանգ է ընդհանրապէս բոլոր պարսկահայերի և մասնաւորապէս «Թաւրիզի հայունեաց բար. ընկերութեան» համար: Այդ երկրորդ քաղցր ուշադրութիւնն է, որ այդքան կարճ միջոցում Պարսկաստանի ինքնակալը ցոյց էր տալիս դէպի իր հպատակ հայ ժողովուրդը:

Այդ բարձր հովանաւորութիւնը շատ մեծ խրախուսանք և քաջաւերութիւն էր ընկերութեան համար՝ աւելի ուժեղ թափով նետուելու կարիքների ծովը և աւելի ու աւելի ամրացնելու իր դիրքը և պատուաւոր ու բացառիկ տեղ գրաւելու հասարակական-կրթական հիմնարկութիւնների շարքի մէջ:

Այսքանս բաւական համարելով «Թաւրիզի կանանց բարեգ. ընկերութեան» մասին, այժմ անցնենք «Ատրպատականի կանանց. բար. ընկերութեան» անջատ գործունէութեան շրջանին:

II

Նոյն ծրագիրը և գործառնութեան նոյն շրջանը ունի նաև «Ատրպատականի կանանց բարեգործական ընկերութիւնը». ոչ միայն նման են նպատակներով կանանց այդ երկու ընկերութիւնները, այլ չեն տարբերում նոյնիսկ գործելու տակաւոր կայանով: Այդ ընկերութիւնների միակ տարբերութիւնը գուցէ կայանում է անունների և վարիչների մէջ:

Եթէ այդպէս է, էլ ինչո՞ւ համար է այդ: Անշուշտ ամեն մի ընթերցողի առաջ կը ցցուի այդ հարցը:

Այս հարցի պատասխանը Թաւրիզի կեանքին մօտիկից ծանօթ ամեն մի անհատի համար շատ պարզ է: Թաւրիզի մի բուռը հայ ազգաբնակչութեան մէջ շատ ընդհանրացել և ընտրող երևոյթի կերպարանք է ստացել իրար հետեւելու, իրար նմանուելու սովորութիւնը: Հերիք է մի թաղում մի ընկերութիւն կազմակերպուեց, մի հիմնարկութեան սկիզբն դրուեց, և ահա միւս թաղում երևում է նմանօրինակ ձեռնարկութիւն, նման թէ իր ծրագրով և թէ գործելու եղանակով: Այնպէս որ Թաւրիզում բոլոր հասարակական-կրթական հիմնարկութիւններն էլ զոյգ-զոյգ են, երկուորեակներ... Այսպէս ահա, երկու «Թատերասիրաց» ընկերութիւններ, երկու «գրադարան-ընթերցարաններ», երկու «դպրոցներ», երկուսն էլ գրեթէ նոյն բարձրութեան վրայ կանգնած, երկու «կանանց բարեգ. ընկերութիւններ» կային, կային:

Այդպէս է ահա Թաւրիզը. ընկերութիւնների մի երկար

շարք կայ այնտեղ: Ընկերութիւնների և հաստատութիւնների այդ «երկուորեակութիւնը», — եթէ կարելի է այդպէս ընորոշել — անշուշտ արդիւնք է երկու թաղերի մէջ գոյութիւն ունեցող խորթութեան, որը չի թողնում միացած ուժերով և համերաշխութեամբ առաջ տանել գործը. մեծ տեղ է բռնում և այն, որ հայաբնակ թաղերը իրարից բաւականին հեռու են և կտրուած են թուրքաբնակ թաղերով: Բայց յամենայն դէպս պիտի ձգտին, որ վերանայ երկու թաղերի մէջ եղած սառը յարաբերութիւնը, ժողովուրդը ինչպէս և նրա հաստատութիւնները, կազմեն մի ամբողջութիւն: Այդ պիտի լինի իր կոչման բարձրութեան վրայ կանգնած ամեն մի հիմնարկութեան, ինչպէս և իւրաքանչիւր ինտելիգենտ անհատի սրբազան պարտականութիւնը: Հերիք է, ինչքան այդ խորթութեան պատճառով տուժել և տուժում են երկու թաղերն էլ, թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս:

Բայց անցնենք մեր բուն նիւթին:

Ատրպատականի կանանց բար. ընկերութիւնը կազմուել և վաւերացուել է 1895 թ. փետր. 26-ին: Այս ընկերութեան ղեկավարներն էլ, ինչպէս նոյնը տեսանք Թաւրիզի կանանց ընկերութեան վերաբերմամբ, գործի սկիզբը դնում են շատ աննշան դրամագլուխ և անդամուհիների փոքր քանակութիւն ունենալով:

Դեռ ընկերութեան կազմակերպութեան առաջին ուսումնական տարում հիմք է դրւում Թաւրիզում կար ու ձևի արհեստանոցի և մանկապարտէզի, և այդ հաստատութիւնների համար ուսուցչուհի է բերւում Կովկասից, որը երկար ժամանակ պաշտօնավարում է այդ հիմնարկութիւնների մէջ: Այդ երկու հաստատութիւններն էլ (Ղալա թաղում), դրուած էին կանոնաւոր հիմքերի վրայ և առաջ էին տարւում շատ գոհացուցիչ կերպով: Կար ու ձևի արհեստանոցը միշտ էլ ունէր բաւարար թուով աշակերտուհիներ և տուել է շատ ընթացաւարտներ, իսկ մանկապարտէզը աւելի բարելաւ և միխթարական դրութեան մէջ էր, քան Թաւրիզի կան. բար. ընկերութեան մանկապարտէզը: Ընկերութեան ղեկավարները, մասնաւոր տիկին Հեղինէ Ժորժը, որը միշտ եղել է ընկերութեան ոգին, նրան կեանք տուողը, ամեն կերպ աշխատում, ջանք և եռանդ չէին խնայում հիմնարկութիւնները պահելու համար ցանկալի բարձրութեան վրայ:

Ինչպէս տեսնում էք, այս ընկերութիւնն էլ իր գործունէութիւնը սկսել է Թաւրիզից: Ընկերութիւնը բաւականին ուշ է աչքերը դարձնում դէպի հեռուն, մոռացուած և խաւար

գաւառները: Այդ ընկերութիւնը երեւան եկաւ այնպիսի ժամանակում, այն ցաւի և լացի օրերում, որ բոլորն էլ զբաղուած էին գաղթականներով, բոլորն էլ ասես շմեկ էին: Ամեն մարդ տալիս էր, ինչքան կարող էր. օգնում էր, ինչով հնարաւորութիւն ունէր: Ատրպատականի ընկերութիւնն էլ անտարբեր չէր կարող մնալ. նա էլ նետում է գործելու ասպարէզը, նա էլ իր լուծման է տալիս: Ընկերութեան վարչներին զբաղեցնում է նոյնիսկ գաղթականներին աշխատանք տալու հարցը և դրա վերաբերմամբ 1898/9 ուս. տարուայ տեղեկագրում կարդում ենք. — Ուրպէսզի գաղթական քոյրերն ու եղբայրները հարկ եղած խնամքը և սիրտանքը ստանալուց յետոյ կարողանան հեռու մնալ մուրացկանութեան անարգ սովորութիւնից, վարչութիւնս հիմեց Թաւրիզում մի արհեստանոց-գործարան զանազան տարազագործութիւնների վերաբերող, ուր յարմար պարագային պիտի գտնեն գաղթական կանայք, աղջկերք և տղամարդիկ ու ըստ իրանց աշխատութեան պիտի վարձատրուին ստանան»:

Այս գործարանը միայն 7 ամիս է գոյութիւն ունենում. ընկերութեան միջոցները չեն ներում շարունակել, քանի որ պահանջում էր բաւականին ծախս. ստիպուած փակում են:

Ատրպատականի կանանց բարեգ. ընկերութիւնը միայն 1898/9 ուս. տարում հնարաւորութիւն է ունենում ուշադրութիւն դարձնել գաւառների վրայ, այն ժամանակ, երբ արդէն գաղթականների հոսանքը դադարել էր և նրանք տեղաւորուած էին:

«Կատարելապէս համոզուած լինելով, որ գաւառներում տիրող խեղճութեան և տառապանքների գլխաւոր պատճառներէ մէկն է սովորութիւնը, վարչութիւնս որոշեց, և իրան նըպատակն է, իր կարողութեան չափով նպաստել կրթական գործի առաջադիմութեանը, մանաւանդ այժի առաջ ունենալով այն, որ այդ աննախանձելի վիճակի տեղութիւնը կարող է գաւառացիներին առաջնորդել դէպի բարոյական անումը» *):

Ահա այս շատ լուրջ հանգամանքը ի նկատի ունենալով՝ ընկերութիւնը Ուրմի գաւառի Գեարդաբադ հայաշատ գիւղում բացում է դպրոց, հոգալով ուսուցչի ուժիկը և աշակերտների դասական առարկաների ծախքը: Այդ արդէն ընկերութեան կողմից մի համակրելի և առաջադիմական քայլ էր, որով նրա գործունէութեան շրջանը աւելի ընդլայնում էր և սկիզբն դրւում նրա գաւառական գործունէութեան:

*) Տես ընկերութեան 1898—99 ուս. տ. տեղեկագիրը:

Բացի այդ, ընկերութիւնը 500 զուան նուիրում է Մարա-
ղայի նորակառոյց դպրոցի շինութեանը, որոշում է հինգ տա-
րի անընդհատ 200 զուան նպաստ տալ Մուժամբարի նորա-
հաստատ դպրոցին: Դրանով էլ ընկերութիւնը մասամբ դարկ,
մղում է տուած լինում կրթական գործին զաւառներում: Իսկ
Թաւրիզում, իր սեփական հաստատութիւններէր զատ, ընկե-
րութիւնը որդեգրուհիներ էր պահում Ղալայի Ս. Աննայեան
դպրոցում, վճարելով նրանց թոշակը և հոգում հազուադէպ ու
զատական պիտոյքը:

Յաջորդ 1899—1900 ուսումն. տարում ընկերութիւնը
հնարաւորութիւն է ունենում իր կրթական հիմնարկութիւննե-
րի թիւը մէկով աւելացնել: Պարսկական Գիւրգուտանի Սուլ-
դուղ զաւառամասի Նաղաղէյ գիւղումն է բացուած դպրոցը, մի
կարևոր կենտրոնական վայրում: Բայց դժբախտաբար հէնց
միւս տարին դպրոցը փակուած է, որովհետեւ, ինչպէս ընկերու-
թեան վարչութիւնն է տրամաբանում, աշակերտների թիւը
նուազ էր, դպրոցի համար յարմար շէնք չկար և ժողովուրդն
էլ անտարբեր էր: Այդ դպրոցի փոխարէն հարեան Սօւդ-բու-
լաղ զաւառի Դէրէլէք գիւղում բացում է ուսումնարան, ա-
ւելի յարմարութիւններով

Այդ նոյն տարում ընկերութիւնը մտածում է դպրոց բա-
նալ նաեւ Բարանդուղ զաւառում, բայց յարմար ուսուցիչ չգտնե-
լով՝ հնարաւորութիւն չի ունենում իրագործելու իր մտադրու-
թիւնը:

Ընկերութիւնը զաւառական գործունէութեան մէջ 1900—
1901 ուս. տարում մի կարևոր քայլ էլ առաջ է գնում: Այդ
կարևոր քայլն այն էր, որ Ուրմի քաղաքի մէջ դպրոցի հիմք
էր դրւում: Այդ չափազանց ուրախալի առաջադիմութիւն
էր, որովհետեւ այդ կէտը, լինելով կենտրոն, ապագայում
կարող է նշանաւոր տեղ բռնել և համարուել կենտրոնա-
կան դպրոց, որի շուրջը կը խմբուեն միւս դպրոցները և
այդտեղից կը գնան հրահանգները, միևնոյն ժամանակ կը հան-
դիսանայ իբր կապող օղակ: Այդ հանգամանքը մի կողմից, օ-
տարադաւան տարբերի պրոպագանդը և մրցումը միւս կողմից
աւելի ու աւելի կարևոր վայր են դարձնում այդ բա-
ղաքը:

Իր ուժերի ամենամեծ մասը նուիրելով զաւառի կրթա-
կան գործին, ամեն տարի նոր դարկ և մղում տալով նրան,
ընկերութիւնը չէր մոռանում միևնոյն ժամանակ հսկել Թաւրի-
զի իր հաստատութիւնների կանոնաւորութեան վրայ և աւելի
բարելաւելու այն:

Այս ընկերութիւնը դրամական օժանդակութեան կողմից չունեցաւ այն փայլուն յաջողութիւնը, ինչ տեսանք «Թաւրիզի կանց. բար. ընկերութեան» վերաբերմամբ, բայց յամենայն դէպս թէ պարսկահայերը և թէ ռուսահայերը անտարբեր չգտնուեցին նաև դէպի այս կազմակերպութիւնը: Գտնուեցին նոյնիսկ անձնաւորութիւններ, ինչպէս պ. պ. Ս. Տէր-Օհանեան, Ա. Մելիք-Ազարեան ևայլն, որոնք ուրախութեամբ յանձն առին մի-մի դպրոցի ամբողջ ծախքը: Այդպիսի անձնաւորութիւններ ունի և «Թաւրիզի կանանց բարեգ. ընկերութիւնը», որոնց մասին յետոյ առիթ կ'ունենանք խօսելու: Դրանց անուանը անշուշտ միշտ էլ անմոռաց կը մնայ, իսկ նրանց օգտակար քայլը օրինակելի ուրիշների համար:

Ժիշտ է Ատրպատականի կանանց բարեգ. ընկերութիւնը միշտ էլ ունեցել է կողմնակի նուէրներ և օժանդակութիւն, բայց նրա, ինչպէս և նրա քոյր ընկերութեան, միտքուն աղքիւրները եղել են անդամավճարները, հանդէս-ներկայացումները և մասամբ տոկոսներ, այն էլ վերջին տարիներս:

Վերջին 1900—1901 ուսումնական տարում ընկերութեան անդամ-անդամուհիների թիւը հասնում էր 91-ի, որից 3-ը պատուաւոր, 3-ը մշտնջենական, իսկ մնացած 85-ը հիմնական և տարեկան: Ինչպէս տեսնում էք այս ընկերութիւնը ունի չորս տեսակ անդամուհիներ: Պատուաւոր անդամներ համարւում են նրանք, որոնք ընկերութեանը մի նշանաւոր ծառայութիւն են անում և դրանց ընտրում է ընդհանուր ժողովը: Մշտնջենական նրանք են, որոնք առնուազն կը վճարեն միամուսակ 50 թուման (100 ռ.), հիմնական, որոնք վճարում են 5 թուման (10 ռ.), իսկ տարեկան, որոնք տարեկան կը վճարեն միայն 2 թ. (4 ռ.):

Հէնց միայն անդամավճարներից բաւականին գումար է գանձւում, մանաւանդ տարեցտարի աճում է նրանց թիւը: Ընկերութիւնը 1901—1902 ուսումնական տարւոյն համար ունէր զուտ դրամագլուխ մի համեմատ գումար՝ 38,649 ղուան:

Ատրպատականի ընկերութիւնը անտարբեր հանդիսատեսի դերի մէջ չի եղել նաև խոշոր արկածների ժամանակ և մեր կեանքում փոքր ի շատէ աչքի զարնող երևոյթների հանդէպ: Նա իր համեստ նուէրով մասնակցել է մանկավարժ պ. Ս. Մանդինեանի 15-ամեայ յոբելեանին, սուել է համեստ նպաստ Ախալքալաքի զաւառում երկրաշարժից փնասուածներին: Այստեղ այնքան նշանակութիւն չունի գումարի խոշորութիւնը, որքան զգալու և մասնակցելու տրամադրութիւնը:

Ատրպատականի ընկերութիւնը հաստատել և վաւերացրել է Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը:

III

Այդ երկու նոյն նպատակներով և գործունէութեան գրեթէ նոյն եղանակով՝ ընկերութիւնների գոյութիւնը միեւնոյն վայրում արդէն վաղուց աչք էր ծակում: Միութեան հարցը դեռ շատ առաջ արծարծուել էր և երկու ընկերութիւնների վարիչների լուրջ ուշադրութիւնը հրաւիրել՝ այդ կենսական խնդրի վրայ: Միութեան հարցը զրադեցրել է նոյնիսկ մամուլի էջերը, այն էլ շատ անգամներ և փաստալից ապացոյցներով նշանակել նրա օգտակարութիւնը: Այդ հարցի վերաբերմամբ խօսուել է նաև լսարանական և այլ հրապարակական դասախօսութիւնների ժամանակ և միշտ էլ ընդհանուրի ցանկութիւնըն է եղել տեսնել ընկերութիւնները միացած: Այդ առթիւ ստացւում է յորդորներ նոյնիսկ Վեհափառ Կաթողիկոսի կողմից, խորհուրդ են տալիս նաև ընկերութեան մօտիկ և բարեկամ մարդիկ: Մի խօսքով ամենքի կողմից ցանկալի և օգտակար էր համարւում միութեան հարցը:

Արդէն խնդիրը հասունացել էր, դժուար էր դիմադրել այդ ընդհանուր ցանկութեան: Եւ վերջապէս 1901 թուին միութեան հարցը դրւում է գործնական հողի վրայ և սկսւում՝ երկու ընկերութիւնների մէջ բանակցութիւնները: Լինում են մի շարք նիստեր, ուր խօսւում է միութեան պայմանների մասին, նշանակւում են ընկերութեան անունը, մշակւում են նոր կանոնադրութիւն և մի քանի անհրաժեշտ հարցերի վերաբերմամբ խորհրդակցութիւն է լինում, և զբաղանապէս միութիւնը կատարուած համարւում:

Շնոր կանոնադրութիւնը նորից քննուելով ընդհանուր ժողովներում և վաւերացուելով երկու ընկերութիւնների ստորագրութեամբ, ուղարկւում է ս. էջմիածին և հաստատւում է վեհափառ Կաթողիկոսի կողմից:

Ընկերութիւնների միութիւնը վերջնականապէս կատարուած հրատարակուեց 1901 թուին, սեպտ. 10-ին. և 1901—1902 ուս. տարուայ համար ընտրւում է «Միացեալ» ընկերութեան վարչութիւնը, իսկ ընկերութիւնը կոչւում է «Թաւրիղի հայունհաց բարեգործական միացեալ ընկերութիւն»:

Միացման ժամանակ «Ատրպատականի» ընկերութիւնը ունէր մաքուր դրամագլուխ 25,041 դրան 75 կոպէկ: «Թաւրիղի» հայունհաց ընկերութեանը կանոնադրութեան 40 և 38 յօ-

դուածները տրամադրում են նպաստել Լիւաւայի «Թամարեան» դպրոցին. ուստի նախ քան միանալը, ընկերութիւնը 30,000 ղը-
ռան նուիրում է «Թամարեան» դպրոցին, այնպէս որ մնում է
զուտ դրամադրութիւն 47,265 ղըռան 35 կոպէկ: Ուրեմն «միացեալ»
ընկերութիւնը ունենում է 72,307 ղըռան. 10 կ. իհարկէ սրա
մէջ չեն հաշուած ընկերութիւնների զանազան հաստատութիւն-
ներում ունեցած կարասիները, դասական պիտոյքները և այլն:

«Թաւրիզի» հայուհեաց բար. միացեալ ընկերութիւնը
1901—1902 ուս. տարուայ սկզբին ունէր 13 հաստատութիւն-
ներ.—երկու մանկապարտէզներ (Լիւաւա և Ղալա), երեք արա-
կան սեռի ուսումնարաններ Ուրմիում, Գեարդաբադում և Դէ-
րէլէքում, երկու արհեստանոցներ (Լիւաւա և Ղալա), հինգ ու-
սումնարաններ Դիզէթէքէում և Բաբառու գիւղում (երկսեռ),
Աղաջանում և Իքի-Աղաջում (տղայոց) և Ռահվայում (օրիորդաց):
Եւ 1901—1902 ուս. տարում ընկերութիւնները միացած
և թարմ ոյժով ձեռնարկում են իրանց հանրօգուտ գործունէու-
թեանը: Շատ յոյսեր էին դրուած այդ ոյժի վրայ. շատ ակըն-
կալութիւններ սպասում այդ գործունէութիւնից: Բայց, սրտի
ցաւով պիտի ասենք, «Միացեալ» ընկերութիւնը չարդարացրեց
իր վրայ դրած յոյսերը, և չտուեց ցանկալին: Ընդհանրապէս
շատ խղճով է «Միացեալ ընկերութեան» 1901—1902 ուսում.
տարուայ գործունէութիւնը: Ընկերութիւնը միմիայն Ռահվա
գիւղում բանում է նաև տղայոց դպրոց և մէկ էլ Բարանդուզի
Թումաթար գիւղում տղայոց դպրոց, ուր ունենում են միայն
14 աշակերտ: Այնպէս որ ընկերութեան գոյութիւն ունեցող
հիմնարկութիւնների վրայ աւելանում է միայն այդ վերջին
դպրոցը (Թումաթարի): Ընկերութիւնն էլ գտնում է, որ իր
արածը շատ անբաւարար է և աշխատում է բացատրել նրա-
նով, որ նրանք, որոնց վրայ յոյս էր դրել ընկերութիւնը, ա-
ջակցութիւն ցոյց չտուեցին. այդ պիտի վերագրել այն տնտե-
սական տագնապիւն, որ տեղի ունեցաւ այդ թուին:

«Պէտք է մօտիկից ծանօթ լինել դրութեան, ցաւելով ա-
սում է ընկերութիւնը, պէտք է ուսումնասիրած լինել մեր նա-
հանգի հայ ազգաբնակչութեան ընդհ. մեծամասնութեան տնտե-
սական և բարոյական աննախանձելի վիճակը, պէտք է կարգալ
մեր գաւառական ուսուցիչների տուած տեղեկագրերը, որպէսզի
հնարաւոր լինի նախ ըմբռնել կարիքի այն մեծ չափը, որ թա-
գաւորում է Ատրպատականի բոլոր գաւառներում և երկրորդ՝
զգալու գործի, օգնելու և զոհողութիւնների այն մեծ պահանջը,
որի համար պատասխանատու պիտի համարուի իւրաքանչիւր
պարտաճանաչ մարդ: Իսկ ի՞նչ կարող է անել մի ընկերութիւն

գործի այդպիսի մեծ պահանջների առաջ, հիմնուեցով միմիայն իր ուժերի վրայ: Հարկաւոր է արտաքին օգնութիւն, հարկաւոր է շատերի աջակցութիւնը *)...

Ընկերութիւնը, կարծում ենք, տրտնջալու տեղիք չունի, քանի որ այդ հաստատութիւնների դեռ սկզբնական տարիներից հայ ժողովուրդը առանձին համակրանք է տածել և չի խնայել իր նիւթական օժանդակութիւնը, այն էլ առատ օգնութիւնը. դրան ապացոյց կարող են ծառայել ընկերութիւնների դրամագլուխների արագ և զգալի աճումը: Իսկ 1901—1902 թ. **) բացառիկ տարի էր և ունէր, ինչպէս նկատեցինք, իր խոր և տնտեսական պատճառները: Կանանց հայուհեաց բարեգ. ընկերութիւնները երբ գործ, շօշափելի և դրական գործ են ցոյց տուել, միշտ էլ գտել են խրախուսանք, բարոյական և դրամական աջակցութիւն. անշուշտ նոյնը կը լինի այժմ, ինչպէս այսուհետև:

Ծ. Փրանգեան

*) Տես 1901—1902 ուս. տարուայ տեղեկագիրը:

**) Միաց. ընկ. վերջին տարուայ գործունէութեան մասին տեղեկութիւն տրուած էր արդէն «Մուրճ»-ի նախընթաց համարում, ուստի պ. յօդուածագրի դրութեան այդ մասը բաց է թողած: Մ. Խմբ.